

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

DEVELOPMENT OF EMOTIONAL COMPETENCE OF CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE

У статті проаналізовано аспекти розвитку емоційної компетенції дітей старшого дошкільного віку. Відображено актуальну проблематику сучасної психологічної науки, особливості розвитку емоційної сфери особистості. Важлива здатність дошкільників керувати своїми емоціями, поведінкою та зав'язувати значущі дружні стосунки, які є важливою передумовою для готовності до школи та успіхів у навчанні. Соціально компетентні діти також більш успішні в навчанні, а погані соціальні навички є сильним провісником академічної неуспішності. Розглянуто основні відмінності тотожних понять про емоційний інтелект та емоційну компетенцію. Розвиток емоційного інтелекту й емоційної компетенції є важливим складником для формування гармонійної та психологічно здорової особистості. Установлено, що високий рівень емоційного інтелекту є значущим складником емоційної компетенції дошкільників. Виокремлено вікові особливості розвитку дітей старшого дошкільного віку. Проведено експеримент у дошкільній групі дітей для аналізу розвитку рівня емоційного інтелекту, також діагностичне дослідження з виявлення рівня розвитку емоційної компетенції дітей старшого дошкільного віку. Представлено критерії для оцінювання емоційної компетенції дітей старшого дошкільного віку. У більшості дітей проблеми з ідентифікацією почуттів власних та оточуючих, підвищений рівень тривожності, у багатьох неадекватна самооцінка й загалом низький і середній рівні розвитку емоційного інтелекту. З дітьми, у яких був виявлено низький і середній рівні емоційного інтелекту, проведено корекційні заняття, які включали елементи казкотерапії, арт-терапії, ігротерапії та психогімнастики. Після проведення корекційних занять отримано позитивну динаміку зростання рівня емоційної компетенції.

Ключові слова: емоційна компетенція, емоційний інтелект, старший дошкільний вік, соціальний інтелект.

The article analyzes aspects of the development of emotional competence of older preschool children. The topical issues of modern psychological science, the peculiarities of the development of the emotional sphere of personality are reflected. Preschoolers' ability to control their emotions, behavior, and make meaningful friendships is important, which is an important prerequisite for school readiness and academic success. Socially competent children are also more successful in learning, and poor social skills are a strong harbinger of academic failure. The main differences of identical concepts about emotional intelligence and emotional competence are considered. The development of emotional intelligence and emotional competence is an important component for the formation of a harmonious and psychologically healthy personality. It is established that a high level of emotional intelligence is a significant component of emotional competence of preschoolers. The age features of development of children of senior preschool age are allocated. An experiment was conducted in a preschool group of children to analyze the development of the level of emotional intelligence, as well as a diagnostic study to identify the level of development of emotional competence of older preschool children. The paper presents criteria for assessing the emotional competence of older preschool children. Most children have problems identifying their own feelings and those of others, an increased level of anxiety, many have inadequate self-esteem and generally low and medium levels of emotional intelligence. Correctional classes were conducted with children with low and medium levels of emotional intelligence, which included elements of fairy tale therapy, art therapy, game therapy and psychogymnastics. After conducting correctional classes, a positive dynamics of growth of the level of emotional competence was obtained.

Key words: emotional competence, emotional intelligence, senior preschool age, social intelligence.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.31.30>

Шелешей О.Г.

студентка VI курсу, групи 656мз, кафедри психології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Астремська І.В.

к.психол.н., доцент кафедри психології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Постановка проблеми. У дошкільному віці дитина робить перші самостійні кроки до пізнання в складному світі взаємин, результат отриманого досвіду в цей період значною мірою залежить від батьків і педагогів дитячого садка. У старшому дошкільному віці дитина починає оцінювати свої особисті моральні якості, усвідомлювати, диференціювати емоційний стан. Зростає рівень самостійності та критичної дитячої оцінки й самооцінки. Діти передусім оцінюють ті якості й особливості поведінки ровесників і самого себе, які частіше оцінюють оточуючі та від яких передусім залежить їхнє становище в групі. Протягом усього дошкільного дитинства діти об'єктивніше оцінюють оточуючих, аніж себе.

Наприкінці дошкільного віку з'являється важливе новоутворення – створення свого соціального «Я», на цій основі внутрішньої позиції – розуміння дитиною різного характеру ставлення до нього людей і намагання зайняти певне становище серед дорослих і ровесників.

Ефективна взаємодія в різних життєвих обставинах неможлива без усвідомлення власних почуттів та емоційного стану людини, з якою відбувається взаємодія. Адекватне уявлення про себе й оточуючих не формується саме по собі, а є наслідком педагогічного, соціального та психологічного впливу, а також особистою активністю людини на різних життєвих етапах. Розвиток емоційного оціночного

відображення пов'язаний з усіма феноменами й механізмами формування особистості, розпочинається з раннього дитинства. У зв'язку з цим питання про формування емоційної компетенції дітей дошкільного віку є предметом сучасних досліджень у педагогіці та психології розвитку.

Мета статті полягає в проведенні теоретично-методологічного аналізу сутності й напрямів концепції емоційної компетенції особистості, розкриття структури основних складників особистісної емоційної компетенції та емоційного інтелекту як важливих складників психічного здоров'я дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження. До проблем емоційної компетенції та аспектів її розвитку різною мірою зверталися вчені закордонні та співвітчизники. У Західних країнах світу наприкінці ХХ сторіччя розпочалися активні розробки двох тотожних понять – «емоційна компетенція» й «емоційний інтелект».

Поняття «емоційний інтелект» виникло при розробці проблематики та дослідженні соціального інтелекту такими вченими, як Дж. Гірфорд, Х. Гарднер і Г. Айзенк. На сучасному етапі розвитку емоційний інтелект є самостійним напрямом для дослідження.

Публікація книги Д. Гоулмана в 1995 році «Емоційний інтелект» сприяла популяризації погляду на емоції як частини інтелекту.

У 1990 році Джоном Д. Майером і Пітером Саловеєм уперше введено термін «емоційний інтелект» у психологічну науку. Вони запропонували дефініцію «емоційний інтелект» розуміти як здатність сприймати й висловлювати власні емоції, асимілювати емоції та думки, розуміти й пояснювати, контролювати власні думки та оточуючих [10, с. 7].

У тому ж 1990 році вони почали розробку методики для дослідження емоційного інтелекту, на основі отриманих даних вони доробляли та покращували теоретичну модель. Дослідники не тільки сформулювали поняття про емоційний інтелект, також запропонували систему вимірювання, основу якої становила діагностика стійкості людини в різних життєвих обставинах, при цьому відзначаючи важливість виміру інтелектуальних здібностей людини. Завдяки дослідженням П. Соловея та Дж. Майера [15] з'явилися доведені твердження, що емоційний інтелект можливо виміряти – групу здібностей, ментального характеру, що сприяють усвідомленню власних емоцій та емоцій оточуючих.

У структурі емоційного інтелекту П. Саловеї виокремив основні здібності: ідентифікацію власних емоцій, емоційний контроль, самомотивацію та володіння емоціями інших людей [10, с. 30].

Структура емоційного інтелекту Дж. Майера й П. Саловея має в складі чотири компоненти:

- ідентифікацію, сприйняття й вираження емоцій: здатність розрізняти емоції за мімікою обличчя, інтонацією голосу та мовою тіла; здатність розрізняти й контролювати власні емоційні стани та контролювати їх; уміння чітко висловлювати власні емоції та ефективно їх використовувати в спілкуванні;

- посилення мислення за допомогою емоцій: уміння доцільно використовувати власні почуття для вирішення життєвих завдань і прийняття рішень;

- усвідомлення емоцій: здатність вирішувати емоційні проблеми, розуміти зв'язок між емоційним станом, поведінкою і думками, здатність виявляти ціннісні емоції, а також зміну емоційних станів;

- керування емоціями: здатність управляти власними емоціями й емоціями оточуючих.

Автором некогнітивної моделі емоційного інтелекту є Р. Бан-Он [13]. Дослідник вирізняє внутрішньоособистісний емоційний інтелект і міжособистісний, дає визначення цьому поняття як сукупності некогнітивних здібностей, компетентності й знання. Автор розробив програму, до якої, окрім шкал вищезазначених типів емоційного інтелекту, додавалися шкали адаптації, управління стресом і загального настрою.

Р. Бан-Он визначає в структурі емоційного інтелекту такі складники, як опановування власної особистості (асертивність, самоаналіз, самореалізація, незалежність та самоповага); навички міжособистісного спілкування (здатність до емпатії, соціальна відповідальність і стосунки); уміння адаптуватися (здатність до вирішення проблем, особиста гнучкість); здатність сприймати стресові ситуації (стійкість до стресу, контроль імпульсів); ключовий настрій (оптимістичний стан, здатність радіти життю й відчувати щастя) [13].

У 1995 році вийшла книга Д. Гоулмана «Емоційний інтелект. Чому він може бути важливішим за IQ», ідеї якої одразу заповнили світ. Автор наводить дані дослідження вчених Гарвардського університету, у яких стверджують, що успіх будь-якої діяльності лише на 33% визначається технічними навичками, знаннями та інтелектуальними здібностями людини, а на 67% – емоційною компетентністю. До того ж для керівників ці цифри відрізняються ще більше: тільки 15% успіху визначає IQ, а останні 85% – EQ [1, с. 82–85].

В основу теоретичного обґрунтування Д. Гоулман заклав аналіз праць Дж. Майера й П. Саловея, де переконливо довів, що успіх у бізнесових справах залежить передусім від емоційного інтелекту, а не від когнітивного. Він доводить, що емоційний інтелект має такі складники: самосвідомість (адекватна самооцінка та самосвідомість емоційна); контроль

(упевненість у собі, контроль емоцій, відкритість, адаптивність, воля до перемоги, ініціативність, оптимізм); соціальну чуйність (співчуття, співпереживання, ділова обізнаність); управління відносинами (натхнення, вплив, допомога в самовдосконаленні, сприяння змінам, урегулювання конфліктів, командна робота та співпраця) [1, с. 266].

Не менш важливим, на думку Д. Гоулмана, є поняття «емоційна компетенція», яке автор запровадив поряд із «емоційним інтелектом» [14, с. 78].

На думку автора, людина, яка володіє здатністю до емоційної компетенції, може не лише вправно застосовувати емоційний інтелект, а й має владні амбіції, швидко пристосовується до змін, має внутрішню допитливість, може передбачити наслідки своєї діяльності, має жагу до самовдосконалення, може бути лідером.

Згідно з твердженням Д. Гоулмана, емоційна компетентність – це здатність розпізнавати власні почуття й почуття інших людей з метою самомотивації, а також із метою управління власними внутрішніми емоціями й емоціями стосовно інших людей.

Серед наших співвітчизників ідея єдності афекту і інтелекту відображена в працях Л.С. Виготського, Е.П. Ільїна, С.Л. Рубінштейна, В.Н. Куниціної, А.Н. Леонтьєва, Л.С. Ільїної та А.В. Запорожець.

Л.С. Виготський зробив висновок, що існує динамічна смислова система, яка є сумісним з'єднанням інтелектуальних та афективних процесів. Дослідник відзначив, що відрив інтелектуального боку свідомості від його афективної, вольової сторони становить одну з основних проблем усієї традиційної психології. При цьому мислення обов'язково перетворювалося на автономне, повністю втрачає контакт із реальним життям. Єдність афекту й інтелекту виявляється, по-перше, у специфіці їх зв'язків і взаємовпливу на всіх етапах розвитку; по-друге, у тому, що цей зв'язок є динамічним, причому на будь-якому етапі в розвитку мислення, відповідає певному етапу розвитку афекту.

С.Л. Рубінштейн відмічав, що «мислення вже саме по собі є єдністю емоційного та раціонального».

Ми вважаємо, що емоційна компетенція є не тотожним поняттям із емоційним інтелектом, а самостійним психологічним феноменом, який потребує окремих досліджень. З метою виявлення основних компонентів емоційної компетенції необхідно розглянути поняття компетенції в психології.

Довгий час учені, які досліджують сферу психологію поняття компетенції, не мали чіткого визначення через неоднозначність феномена. У більшості випадків психологічна ком-

петенція включає як суму психологічних знань, умінь і навичок, так і мотиваційні, особистісні, емоційні конструктори. Дослідники виділяють основні характеристики психологічної компетенції: по-перше, це деякою мірою здатність вирішення завдань при встановленні та формуванні особистісного досвіду; по-друге, психологічна компетенція передбачає когнітивний, комунікаційний, соціальний й аутопсихологічний складники. Як структурні компоненти психологічної компетенції розглядаються знання, уміння, особисті якості, суб'єктивний контроль. Спираючись на положення системності й гетерохромності розвитку психологічної компетенції, можемо висловити припущення, що емоційна компетенція як елемент психологічної компетенції є системним психологічним явищем, розвиток якого відбувається шляхом засвоєння психологічних знань, сприйняття психологічної інформації та апробацій в різних видах діяльності.

Під час дослідження емоційного інтелекту пропонується розглянути інтеграцію процесів розуміння емоційного світу й особистісних регулятивних процесів, тобто емоційну компетентність треба розглядати як результат функціонування цих процесів. Беручи до уваги той факт, що компетенцію необхідно тлумачити як сукупність умінь, навичок, знань і засобів виконання завдань певної діяльності (відповідно до певних умов), ми розглядаємо емоційну компетентність не як некоректну здатність до отримання знань, умінь, навичок емоційної діяльності, а власне як формування знань, умінь, навичок.

Гармонійне існування дитини в навколишньому середовищі передбачено її особистою компетентністю у світі почуттів та емоцій. Зміст цієї компетентності визначено державним стандартом – базовим компонентом дошкільної освіти. Це насамперед орієнтування дитини в назвах і специфіці проявів основних емоцій, уміння передавати їх мімікою, жестами, словами; установлення причинно-наслідкових і смислових зв'язків між подіями життя, своїми переживаннями й виразом обличчя; уміння адекватно реагувати на різні життєві події, стримувати негативні емоції, співвідносити характер емоційної поведінки з її наслідками для навколишніх [3].

Розглянемо особливості емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Емоційний інтелект дітей дошкільного віку визначається такими характеристиками: «дитина має позитивне ставлення до оточуючих, самої себе, володіє відчуттям власної гідності; активно йде на контакт із дорослими та ровесниками, бере участь у спільній грі. Має навички домовлятися, беручи до уваги інтереси оточуючих, адекватно реагує на прояв своїх відчуттів, у тому числі відчуття віри в себе, прагнення вирішити конфлікт».

Л.С. Виготський та А.В. Запорожець указують, що лише погоджене функціонування емоційної та інтелектуальної сфер і їх єдність здатні забезпечити повноцінний розвиток дитини [5, с. 23].

Ю.А. Афонкіна пропонує звернути увагу на такі характеристики розвитку дітей старшого дошкільного віку. По-перше, має чітке узагальнення, інформативне уявлення про почуття й емоції (радість, страх, гнів, цікавість, здивування, сумнів, почуття прекрасного, сором). По-друге, розуміє та пояснює причини виникнення тих чи інших емоційних станів. По-третє, має навички подолання негативних переживань, спираючись на власний досвід, думку та розповіді дорослих, досвід казкових персонажів [2, с. 179].

Емоційний відгук старшого дошкільника на емоції оточуючих людей і друзів характеризується такими проявами: помічає емоційні прояви, реагує на емоційні стани оточуючих, помічає нюанси емоційних переживань і говорить про них у розлогіх бесідах; співчуття. Дитина старшого дошкільного віку починає усвідомлювати й узагальнювати власні переживання, а також у цей період формується стійка самооцінка.

«Діти старшого дошкільного віку перестають бути найвними та безпосередніми, як раніше, стають менше зрозумілими для оточуючих. Причиною цих змін є розвиток усвідомлення дитиною свого внутрішнього й навколишнього життя» [7, с. 36].

Поведінка дитини старшого дошкільного віку стає більш свідомою та може бути описана схемою: «захотів-усвідомив-зробив». Усвідомлення включається в усіх сферах життя старшого дошкільника: він починає усвідомлювати ставлення до себе оточуючих і власне ставлення до них і до самого себе, свій індивідуальний досвід, результати власної діяльності.

Далі зупинимося на розгляді сфери діяльності в житті дитини старшого дошкільного віку. У старшого дошкільника відбуваються зміни ролі емоцій у самостійній діяльності. Якщо на попередніх етапах онтогенезу основним орієнтиром для нього буда оцінка дорослого, то тепер він може відчути радість, передбачаючи позитивний результат своєї діяльності й гарного настрою оточуючих. Поступово дитина засвоює експресивні методи вираження емоцій – пантоміміку, міміку, інтонацію. Словесні схвалення (вираження емоцій) поступово стають основою формувальних виражень почуттів у дітей, подальших життєво важливих понять і суджень [2, с. 17].

Емоції дитини розвиваються в діяльності, залежать від змісту і структури цієї діяльності. У рамках дослідження розглянемо детальніше особливості розвитку емоційної компетенції дітей старшого дошкільного віку. Для вияв-

лення рівня розвитку емоційної сфери дітей проведено дослідження на базі державного Дитячого дошкільного навчального закладу (ДНЗ № 48) м. Миколаєва. У експерименті брала участь старша група № 4, у якій перебувають діти 5–6 років. У практичній роботі брали участь 24 дітей, із них 12 – хлопчиків і 12 – дівчат.

Проведена методика дослідження розуміння емоційних станів людей, зображених на картинках (Г.А. Урунтаєва, Ю.А. Афонькіна) [10].

За цією методикою проводилося індивідуальне спілкування. У дослідженні виявлявся рівень виразності сприйняття графічного зображення емоцій; вивчалось те, як досліджувані розуміють та усвідомлюють емоційний стан інших людей і власний, яким чином вони висловлюють власні емоції. У результаті проведення цієї методики отримано такі результати: у 24 (100%) дітей ідентифікації емоції «Гніву» та «Радості» не викликали труднощів; найважчим для сприйняття дітей стали зображення емоційних станів: «страх» знають 8 (30%) дітей, «здивування» розпізнають 12 (50%) дітей, а стан «спокою» розрізняють 10 (42%) дітей, піктограму «суму» ідентифікують 18 (75%) дітей.

Для виявлення рівня розвитку емоційної сфери в дітей і рівня виражених тривожних станів проведена проективна методика «Будиночки» (О.А. Орехова) [6].

Це проективний тест особистісних відносин, соціальних відносин і ціннісних орієнтирів. За цією методикою проводилося групове тестування на бланках «Будиночки». За результатом діагностики «Рівні розвитку емоційної сфери в дітей» під час первинної діагностики не виявлено дітей із першим (диференційованим) і другим (амбівалентним) типом розвитку емоційної сфери; у свою чергу, дітей із третім типом розвитку емоційної сфери (інверсійним) виявлено 8 (33%) осіб, а четвертим (амбівалентно-інверсійним) типом розвитку – 16 (66%) дітей.

Також варто розглянути дітей, які виявлені в четвертому типі (амбівалентно-інверсійний), окремо. Такий тип розвитку емоційної сфери дітей у первинній діагностиці показали 16 (66%) дітей.

Проективна методика «Будиночки» О.А. Орехової дає змогу отримати ще й показники тривожних станів у дітей. Згідно з первинними результатами, з 24 дітей 12 (50%) осіб були без виражених ознак тривоги, ще 12 (50%) дітей мали виражені ознаки тривожності; 2 (8%) дитини мали високий рівень тривоги, 4 (16%) дитини із середнім рівнем тривожності, 6 (25%) дітей мали низький рівень вираженої тривожності. Ці дані представлені на діаграмі у відсотковому співвідношенні.

Наступною впровадженою методикою була «Домалювати: світ речей, світ емоцій і світ людей». За цією проєктивною методикою проведено групове тестування на бланках «Світ людей, світ емоцій, світ речей». Ця методика має творчий характер, спрямована на виявлення емоційного орієнтування дитини на речі та предмети або емоції людей. У тестуванні брали участь 24 дитини, з них високий рівень розвитку емоційного інтелекту на первинній діагностиці не показала жодна особа: середній рівень розвитку виявлено в 16 (67%) дітей, а низький рівень – у 8 (33%) дітей.

Також застосований діагностичний метод для діагностики рівня самооцінки в дитини та її соціальних взаємин. Проведена методика «Веселі чоловічки». Тестування проходило 24 дитини. Первинне оцінювання виявило, що в 4 (16%) дітей чітко виражена характерна установка на подолання перешкод; 4 (16%) дитини товариські та мають дружню підтримку; 2 (8%) дитини сором'язливі та швидко втомлюються; 2 (8%) дитини мають нормальний, комфортний стан; 6 (25%) дітей переживають кризовий стан, наче «падіння в прірву»; 2 (8%) дитини мають явну завищену самооцінку, прагнуть до лідерства; 4 (16%) дитини потребують підтримки, відчують себе некомфортно. Загальні дані рівня самооцінки: завищена в 6 (25%) дітей; адекватна в 6 (25%) дітей; занижена у 12 (50%) дітей.

Після проведення діагностичних методик і виявлення результатів нами розроблено та проведено 6 групових корекційних занять, спрямованих на розвиток умінь дитини: розрізняти емоційний стан людини та відтворювати його; умінь керувати своїми емоціями; здійснення психом'язового тренування; закріплення знань дітей про емоції, умінь їх розпізнавати; розвиток умінь керувати собою; зниження емоційного й фізичного напруження; покращення здатності до емпатії. Програма формували на основі вчення Д. Гоулмана про емоційну компетентність.

По завершенню проведення корекційного курсу занять проведена повторна діагностика за тими самими методами: «Будиночки» О.А. Орлової, методика «Домалювати: світ речей, світ емоцій і світ людей», методика «Веселі чоловічки» й методика дослідження розуміння емоційних станів людей, зображених на картинках (Г.А. Урунтаєва, Ю.А. Афонькіна). Ми отримали такі результати.

Після проведення корекційних занять дітей із завищеною самооцінкою зменшилося на 8%, кількість дітей із адекватною самооцінкою збільшилося на 33%, а кількість дітей із заниженою самооцінкою зменшилася на 25%.

Дітей із низьким рівнем емоційного інтелекту зменшилося удвічі, на 17%, рівень дітей із середнім рівнем розвитку емоційного інтелекту зменшився на 49%, а кількість дітей із високим рівнем емоційного інтелекту збільшилася на 66%.

Кількість дітей без виразних ознак тривоги збільшилася на 8%. Кількість дітей із низьким рівнем вираженої тривожності – на 17%, але при цьому зовсім відсутні діти із середнім і високим рівнем тривожності.

Повторна діагностика показала, що дітей із першим типом (диференційованим) сфери емоційного розвитку стало 25% осіб: щодо дітей із другим (амбівалентним) типом розвитку не змінився показник, дітей із третім типом (інверсійним) стало більше – 42%, а кількість дітей із четвертим типом розвитку (амбівалентно-інверсійний) зменшилася до 33%.

У 33% дітей повторно не зафіксована амбівалентність емоцій, також значно знизилася кількість інверсійних емоцій у 50% дітей.

Висновки. Після проведення корекційних занять рівень сприйняття емоційних станів та ідентифікація емоцій із графічного зображення значно зріс. Кожна дитина з 24-х може розрізнити шість основних емоційних станів.

Згідно з отриманими даними, кількість дітей із низьким рівнем емоційного інтелекту зменшилася удвічі, на 17%, кількість дітей із середнім рівнем розвитку емоційного інтелекту зменшилася на 49%, а кількість дітей із високим рівнем емоційного інтелекту збільшилася на 66%.

Повторна діагностика рівнів розвитку емоційної компетенції дошкільників. Експериментальна група показала значне підвищення. Результати дослідження виявили, що розроблена корекційно-розвивальна програма сприяє формуванню емоційної компетенції в дітей старшого дошкільного віку.

Навіть на початку XXI століття усе ще триває розробка концепції емоційного інтелекту й емоційної компетенції, з'являється багато нових публікацій. Отже, як і з багатьма іншими науковими поняттями, сьогодні не існує єдиної думки вчених щодо того, що ж таке насправді емоційна компетенція. Основу дослідження становило твердження Д. Гоулмана про емоційну компетентність. На думку дослідника, емоційна компетентність – це здатність розпізнавати власні почуття й почуття інших людей з метою самомотивації, а також з метою управління своїми внутрішнім емоційним станом та емоціями щодо інших людей. Компонентами емоційної компетенції є самооцінка, саморегуляція, емпатія, соціальні навички.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків : Віват, 2019. 512 с.
2. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія : навчальний посібник. Київ : Цент учб. літ., 2021. 424 с.
3. Кононко О.Л. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : науково-методичний посібник / наук. ред. О.Л. Кононко. Київ : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. 243 с.
4. Лаврентьева М.В. Загальна характеристика розвитку дітей старшого дошкільного віку. Санкт-Петербург, 1998. 336 с.
5. Люсін Д.В. Сучасні уявлення про емоційний інтелект. Москва : Сфера, 2004. 369 с.
6. Орехова О.А. Колірна діагностика емоцій дитини. Санкт-Петербург : Мова, 2002. 415 с.
7. Петровский В.А. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста. Москва : РАН, 1986. 275 с.
8. Савчин М. Загальна психологія : підручник. 3-тє вид. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 344с.
9. Сергиенко Е.А., Ветрова И.И. Тест Дж. Мэйера, П. Сэловея и Д. Карузо «Эмоциональный Интеллект» (MSCEIT v. 2.0). Москва : РАН, 2010. 98 с.
10. Урунтаева Г.А., Афонькина Ю.А. Практикум по детской психологии: пособие для студентов педагогических институтов, учащихся педагогических училищ и колледжей, воспитателей детского сада / под ред. Г.А. Урунтаевой. Москва : Владос, 2013. 291 с.
11. Михайліченко В.Е. Психологія розвитку особистості : монографія Харків : НТУ «ХП», 2015. 338 с.
12. Максименко С.Д. Генетична психологія учіння людини : монографія. Київ : Слово, 2017. 206 с.
13. Bar-On R. The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Rationale, description, and summary of psychometric properties. In Glenn Geher (Ed.), Measuring emotional intelligence: Common ground and controversy. Hauppauge, NY : Nova Science Publishers, 2004. P. 111–142.
14. Goleman D. Emotional intelligence. N.-Y., 1995. 512 p.
15. Mayer J.D. The intelligence of emotional intelligence. Intelligence. NY., 1993. P. 433–442.